

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Libuše Ouředníčková

Výchova dítěte v rodině s jedním rodičem

Upbringing of a child in one parent family

Praha 2010

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Pelikán, CSc.

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce Doc. PhDr. Jiřímu Pelikánovi, CSc. za jeho podnětné návrhy a čas, který mi věnoval a PhDr. Michaelu Vítěčkové za odbornou konzultaci a cenné připomínky.

Dále bych ráda poděkovala Mgr. Janě Vaňkové za vstřícný přístup a ochotné poskytnutí informací a slečně Karolíně Zemanové za souhlas k uveřejnění našeho rozhovoru.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 12. 5. 2010

Podpis:.....

Anotace

Bakalářská práce „Výchova dítěte v rodině s jedním rodičem“ se zabývá specifikami výchovy pouze jedním rodičem v závislosti na důvodech, kvůli kterým k této situaci dochází. Shrnutí jsou rizika, která tento druh výchovy přináší a kterým by se samostatně vychovávající rodiče měli snažit předcházet.

V závěrečné části se práce zaměřuje na způsoby pomoci a podpory, a to jak ze strany rodiny či přátel, tak ze strany odborníků a poradenských organizací.

Klíčová slova: rodina, výchova, rozvod, úmrtí, singles, rizika, poradenské organizace

Annotation

This bachelor work “Upbringing a child in one-parent family“ deals with specific features of upbringing a child by one parent as a consequence of reasons for this family situation. The work presents risks connected with this kind of upbringing and which should be avoided by single parents.

The conclusion suggests the ways of help and support both by family and friends, and professional and consulting institutions.

Keywords: family, upbringing, divorce, disease, singles, risks, consulting institutions

Obsah

PODĚKOVÁNÍ.....	2
PROHLÁŠENÍ	3
ANOTACE.....	4
OBSAH.....	5
ÚVOD.....	7
1. PŘÍČINY VÝCHOVY POUZE JEDNÍM RODIČEM	8
1.1 Rozvod rodičů.....	8
1.1.1 Svěření do péče	8
1.1.2 Předpoklady mužů a žen být dobrými rodiči.....	12
1.1.3 Střídavá péče.....	13
1.1.4 Na co by měli dávat rozvádějící se rodiče pozor	14
1.2 Úmrtí rodiče	15
1.2.1 Vyrovnání se se ztrátou rodiče.....	15
1.2.2 Jak dítěti pomoci zvládnout úmrtí jednoho z rodičů.....	17
1.3 Singles	18
1.3.1 Single mothers	18
1.3.2 Single fathers.....	20
2. RIZIKA VÝCHOVY V RODINĚ S JEDNÍM RODIČEM	22
2.1 Výchova bez otce	22
2.2 Chybějící proces triangulace	22
2.3 Komplexy.....	23
2.3.1 Oidipovský komplex	23
2.3.2 Elektřin komplex.....	24
2.3.3 Rodičovské komplexy	24
2.3.4 Specifika adolescence chlapců, mateřský a otcovský komplex.....	24
2.3.5 Specifika adolescence dívek a otcovský komplex	25
2.3.6 Ženy a mateřský komplex	26

2.4	Vytváření sexuální identity a vědomí ženskosti – mužnosti.....	26
2.5	Příliš těsná vazba mezi rodičem a dítětem.....	27
2.6	Komplex všemohoucnosti aneb Malý tyran.....	27
2.7	Syndrom zavrženého rodiče.....	28
2.8	Nepříznivá ekonomická situace rodiny	32
2.9	Nový partner v rodině	32
2.9.1	Nový partner po rozvodu rodičů	32
2.9.2	Nový partner po úmrtí rodiče	33
2.9.3	Nový partner dosud osaměle žijících rodičů	33
3.	ZPŮSOBY POMOCI A PORADENSKÁ ČINNOST.....	35
3.1	Rodina, známí.....	35
3.2	Učitel	35
3.3	Mediace.....	36
3.4	Poradenské služby v ČR.....	37
3.4.1	Poradenské centrum TRIÁDA (http://www.triada-centrum.cz/).....	37
3.4.2	Centrum pro rodinu a sociální péči (http://www.crsp.cz/).....	38
3.4.3	HoSt Start ČR (http://www.hostcz.org/)	39
3.5	Poradenské služby v zahraničí.....	40
3.5.1	One parent family association (www.oneparentfamiliesassociation.ca)	40
3.5.2	One parent families – Gingerbread (http://www.oneparentfamilies.org.uk/)	40
3.5.3	Canberra One Parent Family Support (www.canberraoneparent.com).....	40
	ZÁVĚR.....	41
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	42
	SOUHLAS S VYUŽITÍM KE STUDIJNÍM ÚČELŮM.....	43

Úvod

Přestože rodina za poslední dobu prošla nejrůznějšími změnami, zůstává klíčovým prostředím pro výchovu a vývoj dítěte. Připravit dítě na plnohodnotný život je i pro rodinu s oběma rodiči úkol velmi náročný, a to často po psychické i fyzické stránce. V této práci se zkusíme podívat na situaci ještě složitější, na situaci, která může být velmi vyčerpávající pro rodiče, ale v některých případech také dosti ohrožující pro dítě – na výchovu dítěte pouze jedním rodičem.

Výzkumy ukazují, že šest ze sedmi osamělých rodičů jsou ženy. Ale přesto bych zde ráda zdůraznila i roli osamělých otců, přestože jejich procento není příliš vysoké. V posledních letech je ale toto téma velmi aktuální a sama zastávám názor, že pouze „ženskost“ neznamena dostatečnou kvalifikaci na roli dobrého rodiče a zároveň že příslušnost k mužskému pokolení předem nevypovídá o nedostatečných rodičovských kvalitách.

Důvodů k výchově pouze jedním rodičem je hned několik. Kromě úmrtí jednoho z rodičů je zde stále stoupající počet rozvedených manželství a v neposlední řadě velký fenomén dnešní doby, takzvané single mothers. V úvodu mé práce bych ráda všechny tři tyto případy trochu více rozvedla, včetně rozdílů v jejich dopadech na dítě. Ty se velmi liší také podle sociálního pozadí rodiny, tedy jak pomáhají prarodiče, jaká je ekonomická situace rodiny apod.

Rizika, která v sobě výchova pouze jedním rodičem nese, se pokusím shrnout v druhé části této práce. Samozřejmě jsou to rizika velmi individuální a rozhodně nemůžeme předem předvídat, jaký dopad bude mít ztráta partnera či výchova osamělými rodiči na dítě. Bylo by však dobré tato rizika znát a snažit se jim předcházet, protože když už se podobná nebezpečí naplní, bývá velmi obtížné je řešit.

V poslední části bych se ráda věnovala způsobům pomoci a poradenským službám, které se výchovou dětí osamělými rodiči zabývají. Jedná se jak o pomoc našich nejbližších, tak o nabídku služeb nejrůznějších organizací. V České republice není příliš mnoho specializovaných center, která se touto problematikou zabývají, většinou jsou tyto problémy řešeny v rámci běžných pedagogicko-psychologických poraden, ale v zahraničí jsem našla některé organizace, které se soustřeďují právě jen na výchovu osamělými rodiči.

1. PŘÍČINY VÝCHOVY POUZE JEDNÍM RODIČEM

V současné době výchova pouze jedním rodičem není ojedinělým jevem. Můžeme rozlišit tři hlavní příčiny, proč k tomuto stavu dochází.

1.1 Rozvod rodičů

Statistiky ukazují, že v dnešní době je rozvedeno bezmála každé druhé manželství. Rozpad rodiny a rozvodové řízení jako takové jsou pro psychiku dítěte obrovskou zátěží. Často jsou navíc děti ještě ve věku, kdy zcela nechápu okolní dění a obzvláště v těchto případech je nesmírně důležité, jak rodiče dětem celou situaci vyloží a jak budou před dítětem komunikovat mezi sebou.

Rozvod je v naprosté většině případů období naplněné stresem a frustrací důležitých lidských potřeb. Oproti době minulé je v současnosti rozvod plně akceptován, a to především proto, že by měl fungovat jako opatření, které má zamezit nesouladu, konfliktům, má ukončit problematické soužití a umožnit otevírat nové životní perspektivy a nahlížet tak pozitivní budoucnost. Ne vždy to tak ale ve skutečnosti opravdu funguje, často naopak dochází k další frustraci, stresu a neshodám nejen v době rozvodu, ale i dlouhá léta po něm, ať už myslíme samotnou atmosféru v rodině, nebo nekonečné soudní spory o určení styku s dítětem, majetek, výživné a podobně. Dítě často absolvuje několik sezení se soudními znalci, je nuceno vyjadřovat, ke komu z rodičů má bližší vztah, koho z rodičů si více váží, s kým by chtělo žít.

Dalším nebezpečím je, že dítě často rozvod rodičů klade za vinu sobě. Cítí se za vzniklé rozpory a konflikty zodpovědné, zároveň ale ne vždy tyto pocity dokáže vyřknout nahlas a samo se svou údajnou vinou trápí, aniž by to někdo tušil a snažil se to řešit.

Velkým nebezpečím pro dítě v době rozvodů je také zaměření rodičů na sebe a na své problémy. Často se cítí natolik poníženě, rozzlobeně a ukřivděně, že problémy dítěte v tu chvíli neodkážou vnímat, a to v této složité a psychicky velice náročné situaci musí bojovat s problémy na vlastní pěst. V tuto dobu má nezastupitelnou roli širší rodina. Často jsou to právě babičky, kdo upozorní rodiče, že jejich dítě je nyní velmi potřebuje a probudí je tím z jakési apatie vůči světu.

1.1.1 Svěření do péče

Jeden z nejnáročnějších úkolů při rozvodovém řízení je rozhodnout, komu bude dítě svěřeno do péče. Pokud se partneři nedokážou dohodnout, odpovědnost za rozhodnutí leží na

soudních znalcích, kteří situaci posuzují na základě osobních rozhovorů i nejrůznějších testů. Rozhodující by mělo být, v jaké míře matka či otec dokážou uspokojit psychické potřeby dítěte, a jaké jsou výchovné předpoklady obou rodičů. Oběma tématům se věnuje Eduard Bakalář ve svých knihách Rozvodová tematika a moderní psychologie a Průvodce otčovstvím aneb bez otce se nedá (dobře) žít.

Psychické potřeby dítěte

Eduard Bakalář rozdělil psychické potřeby dítěte do dvanácti oblastí, přičemž předpokládám, že jejich seřazení neukazuje hierarchii jejich důležitosti.

1. potřeba přiměřeného množství, kvality a proměnlivosti smyslových podnětů
2. potřeba poznávání (ideálně prostřednictvím her, ať už volných, či s jasně danými pravidly)
3. potřeba prvotních citových a sociálních vztahů (tedy vztahů k rodičům či jiným prvotním vychovatelům)
4. potřeba jistoty ve vztazích (toto poskytuje dítěti především pocit jistoty a bezpečí, což je nezbytné pro jeho zdravý psychosociální vývoj)
5. potřeba stálosti (tedy potřeba určitého řádu, smyslu, vedení, autority, disciplíny, důslednosti, srozumitelnosti světa)
6. potřeba kontaktu (s vrstevníky, menšími i staršími dětmi, dospělými, staršími lidmi)
7. potřeba vhodného modelu (mužského a ženského vzoru, modelu rodinného života, řešení mezilidských konfliktů atd.)
8. potřeba identity (vědět kdo jsem, jaký jsem, z jaké rodiny pocházím, odkud pocházím, jaké zaujímám místo v rodině i ve společnosti apod.)
9. potřeba samostatnosti (možnosti dělat věci po svém, nezávisle, možnosti projevit svou svobodnou vůli)
10. potřeba společenského uplatnění, sebevědomí (dosažení úspěchu, uznání, potřeba býti respektován)
11. potřeba otevřené budoucnosti či životní perspektivy (představy a plány na budoucí uplatnění, těšení se na budoucnost)
12. potřeba spravedlnosti

Kritéria posuzování kvality výchovných předpokladů rodičů

1. Osobnost rodiče

Rodič, který by měl dítě vychovávat, by měl být osobnost dobře fungující, citově i psychosociálně zralá, odolná vůči stresu, měl by mít vytvořený určitý hodnotový systém, ucelený obraz světa a představu, jak se v něm pohybovat, měl by být schopný realisticky vidět své dítě, jeho vlastnosti, schopnosti a dovednosti, ale i nedostatky a potřeby.

2. Vztah rodiče k dítěti

Soudní znalec by měl v tomto ohledu rozpoznat lásku zdravou, zaměřenou na rozvoj a štěstí dítěte od lásky deficitní, sobecké, zaměřené na uspokojení vlastních potřeb. V této oblasti se posuzovatelé zaměřují často na to, jak rodiče své dítě znají (jeho reakce, klady, nedostatky), jak se podílí na péči o dítě (kdo dítě vodí do školy, kdo s ním píše domácí úkoly, kdo se dítěti věnuje v rámci sportovních aktivit či jiných zálib, kdo a jak s dítětem tráví prázdniny a podobně) a v neposlední řadě je důležité, jak je rodič schopen projevit dítěti emoční vřelost (nejen slovy, ale celým svým chováním).

3. Charakter, morálka, struktura mravních norem rodičů

V této oblasti odborníci posuzují schopnost výchovy už z jednání rodičů během rozvodového řízení, na základě jeho komunikace s partnerem, dítětem, ze způsobů řešení konfliktů, z psychologických testů a analýzy odpovědí pečlivě vybíraných otázek.

4. Respekt k právu dítěte stýkat se s druhým rodičem

Důležité je, aby rodič nemínil své osobní výhrady vůči partnerovi s jeho předpoklady být dobrým rodičem. Pokud se nejedná o závažný důvod, proč by se druhý rodič neměl s dítětem stýkat (jako je poškození osobnosti, nevhodné chování vůči dítěti apod.), poukazuje bránění partnerovi ve styku s dítětem na určité psychopatologické projevy chování (osobní pomsta, prožitek moci, pokořování druhého apod.)

5. Vztah dítěte k rodiči

Zde se posuzuje náklonnost dítěte k jednomu či druhému rodiči. Nebezpečí tu hrozí v manipulaci rodičů, kteří se často snaží dítě uplácet a vyvíjet na něj nejružnější nátlak.

6. *Vzor pro vytvoření sociální, zejména sexuální role, identity*

Dítě potřebuje ke správnému osvojení své role ve společnosti vhodný vzor. Ten zastávají ve většině případů právě rodiče. Pro upevnění zdravé role sexuální je důležitý proces identifikace s rodičem stejného pohlaví. Rodič druhého pohlaví naopak přispívá k procesu diferenciaci, tedy uvědomění si odlišností mezi muži a ženami.

7. *Úroveň vzdělání a inteligence rodiče*

Předpokládá se, že rodič, který má vyšší vzdělání a inteligenci, bude dítě více stimulovat v rozumovém rozvoji a bude u dítěte více rozvíjet vlastnosti, jako jsou cílevědomost, vytrvalost a houževnatost. Je ale třeba respektovat nadání a hlubší zájem dítěte.

8. *Šíře rodinného zázemí*

Toto kritérium soustřeďující se na širší zázemí zahrnující babičky, dědečky, sourozence rodiče a jejich děti a další nabývá na důležitosti teprve tehdy, je-li početní nepoměr výraznější. Posuzuje se také, jak daleko tito příbuzní bydlí, jak často se vídají a jaká je kvalita tohoto příbuzenského vztahu.

9. *Kontinuita prostředí pro dítě*

Pokud dítě nemá k prostředí, kde žije, negativní vazby, není dobré ho z jeho zázemí vytrhávat. Do tohoto zázemí zahrnujeme nejen domov, ale také školu, hřiště, blízké osoby, domácí zvířátka a podobně.

10. *Socioekonomický status*

Předpokládá se, že rodič s lepšími finančními prostředky může dítěti zajistit lepší životní podmínky. Ale v dnešní době se stále ještě potýkáme s představou: bohatý člověk = nečestný člověk.

Kritéria Eduard Bakalář seřadil podle jejich důležitosti, ale ne vždy to můžeme brát doslova. Já ze svého pohledu s ním v několika bodech rozhodně nesouhlasím, nebo spíše bych více zdůraznila, že daná vodítka pro posouzení výchovné způsobilosti nelze brát jako dogma, ale že ve spoustě případů mohou existovat nejrůznější výjimky. (Např. ne vždy je zámožnější rodič rodičem lepším, ne vždy je vhodnější k výchově rodič s vyšším vzděláním, ne vždy jsou

podstatné příbuzenské vztahy a počet příbuzných, podobnou roli mohou zastupovat také známí rodičů apod.)

1.1.2 Předpoklady mužů a žen být dobrými rodiči

Přestože jsem se již v úvodu této práce zmínila, že pouze pohlaví pro mě není dostatečným argumentem pro zdůvodnění kvality rodičovských předpokladů, nedá se zpochybnit, že jsou na straně mužů i žen specifické vlastnosti, které jsou typické pro to které pohlaví. Jak jsou tyto vlastnosti zvýhodňující pro roli rodiče či naopak, by zřejmě bylo dobrým námětem k diskusi.

Sociální inteligence mužů a žen

Pojem sociální inteligence definoval americký psycholog Edward Lee Thorndike jako schopnost pohybovat se v sociálním prostředí, optimálně komunikovat, mít smysl pro spolupráci a navazování nekonfliktních vztahů a celkové pozitivní působení na okolí. Tomuto tématu se věnují také nejrůznější modely emoční inteligence, například model Daniela Golemana, který je někdy označován jako model komerční, možná právě proto, že se asi nejvíce zasadil o rozšíření tohoto tématu.

Eduard Bakalář rozděluje obsah pojmu sociální inteligence do několika oblastí:

- komunikační schopnosti – patří sem porozumění druhým, a to nejen jejich verbálním projevům, ale také neverbální komunikaci, dovednost získat si lidi, přesvědčit je, ale také schopnost odhalit manipulaci a umět se jí vzepřít
- schopnost předvídat jednání druhých lidí (předem odhadnout reakce, postoje a podle toho směřovat své vlastní jednání)
- schopnost rozeznat lež a přetvářku od pravdy
- schopnost empatie (tedy schopnost vcítění se do psychického stavu druhého jedince či celé skupiny)
- schopnost zapamatování a znovuvybavení si událostí, tváří lidí, jejich jmen, chování
- znalost přirozenosti člověka (lidské motivy, potřeby, hodnoty atd.)

Všeobecně se říká, že v této oblasti mají ženy nad muži jasně navrch, a nutno podotknout, že psychologické i sociologické výzkumy to veskrze dokazují.

O důležitosti sociální inteligence nemůže být pochyb, a s přihlédnutím k faktu, že i vzorce sociálního jednání přebírá dítě z velké části právě v rodině, na základě výše zmíněného by

tedy měl být toto jasný argument zvýhodňující jako vychovatele dětí ženské pokolení. Je ale mezi sociální inteligencí mužů a žen opravdu tak propastný rozdíl, abychom kvůli tomu očerňovali schopnost mužů vychovávat děti? Podle mého názoru je sociální inteligence především záležitostí velmi individuální, a navíc myslím, že i počet odborníků na psychiku a psychické problémy, kteří jsou zástupci mužského pokolení, vypovídá o tom, že bychom sociální inteligenci mužů neměli tolik podceňovat.

1.1.3 Střídavá péče

Toto téma je dnes velmi diskutované – Střídavá péče ano, či ne? Je pro dítě lepší než život pouze s jedním rodičem? Může mít dítě dva domovy, dvě zázemí? Spousta podobných otázek je diskutována v televizi, časopisech, rádiích, můžeme číst rozhovory na internetu... Jenže kterému názoru má člověk věřit, když odpovědi jsou tak odlišné?

Slyšela jsem mnoho názorů, že střídavá péče přináší výhody pouze pro rodiče, pro dítě nikdy nemůže být přínosem, protože potřebuje jeden domov, jeden vlastní pokojíček, jeden stůl, kde píše úkoly, a jednu výchovu. Já se s tímto názorem tak úplně neztotožňuji. Myslím, že pokud rodiče bydlí dostatečně blízko od sebe a dítě nemá střídavou péči spojenou např. s delším dojížděním do školy apod., žádný velký problém by z toho plynout nemusel (samozřejmě mohl, vždy je nutné přihlížet k individualitě dítěte). Co se týče dvojího zázemí, připadá mi nejdůležitější, aby v obou případech bylo dítěti doma dobře. A co se týče dvojí výchovy, cožpak když spolu žijí rodiče v jedné domácnosti, není v jejich výchově žádný rozdíl?

Jako velikou výhodu tohoto uspořádání vidím vyrovnané postavení rodičů – oba musí vychovávat, připravovat do školy, není jeden z nich jen jako „víkendový bavič“, s kterým se nic nemusí a je jenom zábava.

Co je ovšem nezbytnou nutností, to je dobrá komunikace mezi oběma rodiči. Musí být schopni se spolu domluvit, ať už se jedná o organizační věci spojené s dvojím bydlením, nebo o školní prospěch, co je potřeba udělat do školy apod., zkrátka bez možnosti rozumné domluvy mezi bývalými partnery toto uspořádání nemůže fungovat. Ale pokud domluva možná je, přiklonila bych se k tomuto řešení. Není snad lepší, když si dítě zachová stejný vztah k oběma rodičům i po rozvodu, než aby jednoho z nich v lepším případě vidělo jednou za čtrnáct dní na víkend?

1.1.4 Na co by měli dávat rozvádějící se rodiče pozor

Rodiče by si měli zachovat vědomí svého rodičovství. Většinou jsou si dobře vědomi svých práv v souvislosti s dítětem, ale už méně si uvědomují své povinnosti. Dítě si ale rodiče vymaže ze své paměti jen velmi obtížně, někdy má k němu velmi vřelý, často značně idealizovaný vztah, a to i po několika letech. A k tomu by měl přihlížet především rodič, kterému nebyla svěřena péče o dítě.

Samozřejmě by toto měl brát na zřetel i rodič, u kterého dítě bydlí. Není dobré bývalého partnera před dítětem očerňovat, projevovat nepřátelství vůči němu či ho dokonce proti partnerovi navádět. Obzvlášť nežádoucí je si nejrůznější špatnosti vymýšlet. Lež a polopravdy nejsou při výchově dítěte dobrým průvodcem, a když už se v ní objeví, špatně se od nich odstupuje. Hlavně je důležité si uvědomit, že to, že se nechová partner dobře v partnerském vztahu, neznamená, že je špatným rodičem.

Velmi častým a velmi nežádoucím jevem je používání dítěte jako prostředku k vydírání partnera. Dítě by mělo být stranou veškerých bojů mezi rodiči a ne jim sloužit jako zbraň k manipulaci s partnerem.

Další, odborníky vřele nedoporučovanou taktikou je podplácení dítěte. U úplně malých dětí to možná ještě může projít, ale i tak dítě dokáže rozlišit dárky, které mu příjemně zpestřují život, a jistotu bezpečného a klidného zázemí, které nezbytně potřebují. U starších dětí to dokonce může mít účinek opačný, nebo je výsledkem čistě zjištěná náklonnost trvající pouze po dobu přísunu dárek.

Pozor by si rodiče měli dát také na to, aby z dítěte nedělali předčasně dospělého. Můžou se jim svěřovat nebo se s nimi radit o problémech, ale měli by mít na zřeteli, že jednají s malým dítětem, které by si mělo užívat dětství.

Velmi nebezpečným úskalím může být také snaha vynahradit dítěti všechny ty velmi nepříjemné a stresující zážitky tím, že mu rodič takzvaně „snese modré z nebe“. Takové případy velmi často končí jistým druhem vydírání a týrání ze strany dítěte. Natolik si zvykne, že jeho přání mají být neprodleně plněna, že je velmi problematické mu později vysvětlit, že na takovémto principu život nefunguje a že všichni lidé kolem nejsou jeho služebníky.

Za nejdůležitější bych považovala zkrátka to, aby byl dítěti zachován příznivý obraz obou rodičů. Aby nadále mohlo v obou cítit oporu, aby nežilo v neustálém napětí mezi nimi, aby to jeho život zkrátka ovlivnilo co nejméně (nepočítaje samozřejmě případy, kdy je naopak žádoucí zamezit styku s jedním z rodičů pro dobro dítěte).

Stručně shrnuje žádoucí chování rodičů při rozvodu MUDr. Eva Vaníčková v Desateru pro rozvádějící se rodiče.

- Nepřestávejte být rodičem, snažte se vytvářet prostor a podmínky k tomu, aby vaše dítě mělo dostatečný kontakt s oběma rodiči
- Buďte vnímaví ke svým dětem, všímejte si školního prospěchu, chování dětí a jejich kamarádů, minimalizujte změny v jeho životě
- Nepomlouvejte druhého rodiče a nepopouzejte vůči němu
- Neurážte city svého dítěte, nekupujte si jeho lásku ani se neodtahujte
- Podporujte pozitivní hodnocení druhého rodiče, styk s ním i jeho rodinou (prarodiče, tety, strýcové atd.)
- Nelžte svým dětem, neslibujte nesplnitelné, nezatajujte, co se děje mezi vámi a druhým rodičem
- Respektujte přání, pocity a potřeby dětí, neměňte své výchovné metody
- Nebagatelizujte obavy svého dítěte
- Nedělejte si ze svého dítěte zpovědníka a nepřenášejte na něho své starosti
- Ukažte dítěti, jak zvládnout obtížnou situaci

1.2 Úmrtí rodiče

Tomuto tématu v naší odborné literatuře zatím není věnován moc velký prostor, přestože jde o téma velice závažné. Může to být dáno dnešním poněkud odlišným pojetím smrti. Dnešní dítě se do kontaktu se smrtí nedostává tak často, jak tomu bylo dříve. Lidé se dnes dožívají mnohem vyššího věku, proto často dítě prožívá ztrátu někoho blízkého až v dospělém věku, kdy situaci již samo rozumí a dokáže se s ní lépe vyrovnat. Dalším vlivným činitelem na pojetí smrti jsou bezpochyby média, zejména televize či počítačové hry. V nich je smrt brána často jako podívaná, ne jako ztráta, o to více však dítě zasáhne, pokud se s ní musí vyrovnat v reálném životě. Je totiž naprosto nepřipraveno na nával smutku a bolesti.

1.2.1 Vyrovnání se se ztrátou rodiče

Výzkumy dokazují, že úmrtí jednoho z rodičů postihuje 1,5 až 1,8 % dětské populace do patnácti let. Nejčastěji to dnes bývá v důsledku dopravních nehod, tedy ve většině případů

na dítě tato ztráta dolehne nečekaně. Případů úmrtí rodičů v důsledku nemoci dnes naštěstí díky pokrokům v medicíně stále ubývá. V těchto dvou případech, tedy zda jde o ztrátu rodiče náhle, nebo zda předchází nemoc a my dítě na situaci postupně připravujeme, je pochopitelně velký rozdíl. Reakce na takové situace jsou vždy velice individuální, ale z výzkumů vyplývá, že dítěti většinou alespoň částečně pomůže, pokud ho na situaci můžeme postupně připravit, případně má-li šanci se s umírajícím rodičem rozloučit.

Vyrovnaní se se ztrátou rodiče je závislé na mnoha faktorech. Samozřejmě na vztazích k danému rodiči, ale i k tomu, se kterým dítě zůstává, na vztazích v širší rodině, na věku dítěte, ale nejvíce na jeho osobnostních rysech a vlastnostech. Jinak tuto situaci pochopitelně přijme dítě melancholické, plačtivé, jinak dítě velice aktivní, výbušné. Velká rozmanitost reakcí, jako jsou smutek, skleslost, apatie, uzavřenost do sebe, nechutenství, vývojové regrese, fobie, neurotické potíže, agresivní, provokativní chování atd., ještě znesnadňuje jejich řešení.

Všeobecně se mluví o čtyřech fázích, které dítě prožívá. Jejich období jsou ale různě dlouhá a nesterjné intenzivní.

- 1) ohromení
- 2) protest
- 3) beznaděj
- 4) uklidňování

Někdy bývají reakce velmi bouřlivé, ale relativně krátké, jindy bývají sice slabší, ale přetrvávají dlouho. Takové následně mohou trvale narušit osobnost dítěte a řešení tohoto problému bychom měli svěřit do rukou odborníků, tedy dětských psychologů. Ostražití bychom měli být také v situaci, kdy dítě ztrátu rodiče jakoby „neprožívá“. Vyrovná se situací velice rychle a okolí podlehne mylnému dojmu, že dítě je silné a statečné, není třeba situaci tedy zbytečně řešit. Jenže v těchto případech jde často o jakýsi „odložený smutek“, na dítě dolehne v plné tíži třeba až za několik let, často ale bohužel v mnohem intenzivnější podobě.

Plné pochopení definitivnosti a neodvolatelnosti smrti se objevuje až u dětí školního věku, ale truchlení nad ztrátou osoby, ke které si dítě vytvořilo specifický citový vztah, se objevuje už na konci prvního roku života, u předškolních dětí už je zcela zřetelné. Ale přestože jsou děti velmi malé, rozhodně by měly být seznámeny s tím, že mrtvý člověk se už nevrátí, neměla by mu být dáována jakákoliv falešná naděje, žádné historky o dlouhodobém pobytu v cizině a podobně. Dítě by pouze několik týdnů či měsíců napjatě očekávalo jeho

návrat a ještě by trpělo pocitem, že ho rodič nemá rád, když mu ani nezavolá a nestýská se mu.

Ovdovělý rodič je ve velmi složité situaci, sám prožívá těžkou ztrátu představující obrovskou zátěž pro jeho psychický život, stále by ale měl být schopen být vychovatelem svého dítěte, případně dětí, které se mohou potýkat s nejrůznějšími následky ze ztráty rodiče. Navíc je zde samozřejmě silná tendence si zemřelého rodiče idealizovat, zatímco zbylý rodič musí být také někdy přísný a neústupný. Může se tedy dočkat reakce typu: „Tatínek by tohle nikdy neudělal“ apod. Samozřejmě, že udělal, ale nemá smysl malému dítěti brát jeho zidealizované představy, pravděpodobně by se to obrátilo proti ovdovělému z rodičů.

1.2.2 Jak dítěti pomoci zvládnout úmrtí jednoho z rodičů

Je důležité nechat dítěti dostatek času, aby si svůj smutek tzv. „odžilo“ a poskytnout mu k tomu bezpečnou a chápající atmosféru kolem. Být mu k dispozici, pokud vyžaduje naši blízkost, ale nechat mu dostatek prostoru, chce-li být samo.

Dítě bude mít velké množství otázek. Na ty bychom měli odpovídat šetrně, avšak pravdivě. Podle věku dítěte můžeme nějaké informace přidávat (zapojit skutečnost do nějakého příběhu, který je dítě schopno lépe pochopit), ale nikdy bychom skutečnosti neměli překrucovat či měnit.

Dítěti by nemělo být bráněno jít zesnulému rodiči na pohřeb. Mělo by mít šanci se s rodičem rozloučit a prožít společně chvíle intenzivního smutku se svými blízkými. Stejně tak se nedoporučuje odstraňovat z blízkosti dítěte fotografie zesnulého a všechny věci, které by ho připomínaly. Žádoucí je, aby se dítě vyrovnalo se ztrátou a aby pochopilo, že je to situace definitivní a neměnná. Ale ne aby na rodiče zapomnělo, aby ho vymazalo ze své paměti. Naopak je dobré, když příbuzní s dítětem na zemřelého rodiče vzpomínají, vypráví mu o něm, ale samozřejmě v rozumné míře.

Pozornost dítěte by měla být postupně stále víc a víc obrácena k budoucnosti, k běžnému životu, třeba i k novým zájmům, které by dítě dokázaly nadchnout a odreagovat od tíživé situace.

1.3 Singles

Velkým fenoménem dnešní doby se stávají jednotlivci žijící osaměle, bez partnera. Je to způsobeno jednak dobou, která díky své uspěchanosti a kladení velkého důrazu na kariéru a samostatnost příliš nepřeje dlouhodobým, trvalým a citově intenzivním svazkům, jednak je to postavením společnosti k problematice nesezdaných párů, svobodných matek či žen a mužů žijících bez životního partnera. Dnes to není považováno za nic mimořádného a nechává se čistě na jednotlivci, jak si svůj život zařídí a prožije. Dříve tomu bylo jinak a všechny zmiňované případy bývaly často zavrženy rodinou, společnost se na ně dívala jako na podivíny a muselo být velmi složité obhájit si svou pozici v ní. Přesto ale i dnes zůstává fenomén tzv. monoparentálních rodin jevem převážně městským.

Těchto rodin se ve městech uvádí 20 až 30 %, z toho většinou se jedná o rodiny ženy vychovávající dítě či děti ve věku 10 až 18 let. Tedy ve věku kritickém pro utváření vlastní identity, kdy absence otce jako mužského vzoru představuje poměrně rizikový faktor. Tato mužská role v rodině může být částečně nahrazena např. dědečkem, ale opravdu pouze částečně, pokud s nimi prarodič nežije ve společné domácnosti.

1.3.1 Single mothers

Dlouho jsem hledala v české literatuře adekvátní překlad tohoto světového fenoménu. Objevila jsem pouze termín „osamělé matky“. Jenže se s tímto názvem tak úplně neztotožňuji. Na rozdíl od anglického single mother nese v sobě negativní nádech v tom smyslu, že taková matka musí být nutně nešťastná a všemi opuštěná. Jestliže ale matka vychovává dítě bez partnera, nemusí to ještě nutně znamenat, že kolem sebe nemá rodinu, přátele, že je sama a neví si rady. Single mothers je prosté konstatování, že žena vychovává dítě bez partnera, bez citového zabarvení, přikláníla bych se tedy spíše k tomuto názvu.

Zákon definuje osamělou matku jako ženu, která není provdaná, nebo je rozvedená, či je z jiných důvodů osamělá, tedy nežije s manželem ani druhem a pečuje o narozené dítě. Dříve mezi nimi bylo mnohem více mladších žen, často nezletilých dívek, které otěhotněly neplánovaně, často ne s mužem, kterého si vybraly jako životního partnera. V současné době začínají převažovat zralejší ženy, v období střední dospělosti, často kolem 35 let. Jsou většinou zajištěné, úspěšné ve svém povolání, a ačkoliv jsou bez stálého partnera, rozhodly se pro mateřství.

Já bych ráda mezi single mothers rozlišila dva případy – jednak ženy, které si výchovu dítěte bez partnera vybraly samy a dobrovolně, a jednak ženy, které partner opustil nebo zemřel a ony se do této situace dostaly dílem osudu. Právě pro ně je podle mého mínění výstižný název „osamělé matky“, protože alespoň zpočátku se tyto ženy cítí opuštěné a negativní podtón je zde na místě.

Single mother z vlastní volby

Současné společenské klima klade důraz na rovnost pohlaví, na individuální volbu a seberealizaci. To je důvodem, proč vzrůstá počet žen, které se chtějí realizovat jako matky i bez partnera. Někteří odborníci považují rozrůstající se počet single mothers za nebezpečný trend s ohledem na tradiční model rodiny. Tyto ženy do jisté míry bagatelizují význam otce v rodině a revoltují proti patriarchálním vztahům ve společnosti.

Dnes se zvyšuje počet žen, které se vydávají na cestu výchovy dítěte bez otce dobrovolně. Důvodem může být, že partnera nemají, zatímco biologické hodiny jim odtikávají nejvhodnější čas pro těhotenství. Nebo je to prostě tak, že partnera ve svém životě nepotřebují a nechťejí, přesto ale touží stát se matkami. Bývají to často ženy dobře ekonomicky zajištěné, což je dáno také tím, že se mohou dobrovolně rozhodnout, mají dostatek času promyslet si svou finanční situaci, a většinou se k tomuto kroku neuchylují ženy žijící na pokraji chudoby.

V poslední době vzrůstá také počet lesbických párů, které ocení chybějící roli otce. Jestli je tato situace pro dítě příznivá, či nikoli, zůstává otázkou a mnoho odborníků diskutuje problém, zda homosexuálním párům adopci povolit, či nepovolit. Zejména u lesbických párů ale není výchova dítěte tolik ojedinělá, často mívají ve své péči děti z předchozích heterosexuálních vztahů či dochází k plánovanému těhotenství, které od počátku nepředpokládá další setrvání s otcem počatého potomka.

Single mothers jako dílo osudu

Tuto skupinu žen už bych se osamělými matkami nazvat nebála. Dostaly se do složité životní situace nedobrovolně a negativní podtón těchto slov je zde tedy oprávněný. Jak v případě rozvodu, tak v případě úmrtí partnera se ženy často potýkají s pocity křivdy, ublíženosti, s depresemi či úzkostmi. O to složitější je v tuto chvíli mít stále na paměti roli rodiče a to, že dítě stále potřebuje pečující a milující matku.

Osamělé matky v naší společnosti představují sociální skupinu velmi často nespokojenou se svou životní situací a se svým životem vůbec. Nejčastěji se tato

nespokojenost spojuje s absencí trvalého partnerského vztahu, velmi často potom s ekonomickou situací rodiny. Matky vychovávající dítě či děti osamoceně se totiž velmi často potýkají s finančními potížemi, často žijí až na samé hranici chudoby.

V knize Jiřího Kovaříka a Petra Šmolky *Současná rodina* je upozorněno na pět hlavních rizikových faktorů ohrožujících život rodin osamocených matek:

- 1) *zdravotní stav* – podle výzkumů se osaměle žijící matky potýkají častěji se zdravotními potížemi většinou psychosomatického původu
- 2) *bezprostřední sociální vztahy* – výchova dítěte bez partnera s sebou nese také rizika, že se matka odpoutá od dosavadních sociálních vztahů. Může to být dáno buď jakousi zahořklostí, nechutí a apatií vůči světu po zklamání ze ztráty partnera (ať už rozvodem, nebo úmrtím), nebo nedostatkem času pro udržování či rozvíjení sociálních kontaktů
- 3) *rodinné a partnerské vztahy* – většina frustrací těchto žen souvisí právě s absencí trvalého partnerského vztahu, ve kterém by mohly sdílet radosti i těžkosti rodičovského života
- 4) *obtížná finanční situace* – tato sociální skupina se velmi často potýká s ekonomickými problémy a žije často na samém pokraji chudoby. Jednak obzvlášť u žen, které partner opustil, často hrozí ztráta sebevědomí, což může být důvodem k neúspěchu v zaměstnání či při hledání zaměstnání, jednak tyto ženy musí zaměstnání podřizovat dennímu režimu dítěte a vybírat ho s ohledem na své časové možnosti
- 5) *výchova dětí* – samozřejmě výchova pouze jedním rodičem je složitější a náročnější, jak časově, tak psychicky i fyzicky. Konkrétní rizika, která v sobě nese, si přiblížíme dále.

Jisté je, že je v rodinách tohoto druhu důležitá spokojenost nejen dítěte, ale také matek, protože čím spokojenější budou, tím lepší podmínky jsou schopny zajistit pro výchovu svého dítěte.

1.3.2 Single fathers

Pojetí otce se v průběhu posledního desetiletí velmi změnilo. Otcovská autorita sice ztratila na své síle spolu s výrazným oslabením patriarchátu ve společnosti, ale získala na důležitosti v oblasti péče o dítě a jeho výchovu. V dnešní době se již nepovažuje za samozřejmost, že dítě po rozvodu má být téměř vždy svěřeno do péče matky a stále také

narůstá počet otců na mateřské dovolené. Tato možnost pro muže byla v České republice uzákoněna až v roce 2001, což je poměrně pozdě oproti jiným evropským zemím (např. ve skandinávských zemích bylo toto uzákoněno již v 70. letech 20. století).

Empirické studie ukazují, že otcové jsou schopní budovat a udržovat se svými dětmi vztahy, které se velmi podobají vztahům mateřským. Muži i ženy mají stejné předpoklady vytvořit si blízký a intimní vztah se svými dětmi prostřednictvím každodenních pečovatelských aktivit. Tyto aktivity jsou ale nejčastěji v praxi vykonávány ženou, která tím získává určité znalosti a dovednosti a postupně se v rodině stává „expertem“ na záležitosti týkající se dětí. Ale kdyby tyto aktivity byly vykonávány otcem, měl by na roli „experta“ stejné šance jako ženy.

Není ale běžné, aby se otcové stali jedinými vychovateli svých dětí ze své volby. Nejčastěji k těmto případům dochází po úmrtí manželky či životní partnerky, zřídka potom po rozvodech rodin. Většinou však bývá pravidlem, že matce musí být prokázána velmi výrazná „neschopnost“ starat se o dítě, otce naopak stojí mnoho úsilí dokázat jeho „schopnost“ starat se o dítě. V tomto směru jsou naše zákony i nastavení společnosti stále poměrně dost nepříznivé pro samostatně vychovávající otce.

2. RIZIKA VÝCHOVY V RODINĚ S JEDNÍM RODIČEM

Výchova dítěte v rodině s jedním rodičem je riziková v ohledech psychologických i sociologických. Za nejvíce ohrožené považují tyto aspekty:

- 1) vytváření mužské a ženské role
- 2) výběr životního partnera
- 3) model rodiny, kterou dítě vytvoří

2.1 Výchova bez otce

Když mluvíme o výchově dítěte pouze jedním z rodičů, vlastně ve více než devadesáti procentech mluvíme o výchově matkou. Bohužel často dochází k situacím, kdy dítě se s otcem vidá čím dál méně a jeho vliv na dítě začne být téměř zanedbatelný. Jaké specifické problémy vyplývají z nepřítomnosti otcovské autority?

Tyto problémy zkoumal například sociolog David Blankenhorn, autor knihy Amerika bez otců. Ten nepřítomnost otců při výchově dětí považuje za nejdestruktivnější trend dnešní doby. On i další odborníci spojují s absencí otců vzrůst trestné činnosti u mladistvých, závislosti na alkoholu a drogách, těhotenství u nezletilých, promiskuitu, vzdor vůči pravidlům a normám, vandalismus a další. Alarmující je výsledek výzkumů, že nepřítomnost otce pro dcery mnohonásobně zvyšuje riziko znásilnění či zneužití. Vysvětlením je, že velká část těchto případů je páchána novými partnery matek, čili nevlastními otcí.

Obecně se za nejhorší dopad nepřítomnosti otce při výchově považuje chybějící autorita a neschopnost takto vychovávaných dětí přijímat autority v jejich pozdějším životě. Zdá se, že matky doposud nedokážou tuto otcovskou roli plně nahradit, možná proto, že úloha otce a úloha matky je zkrátka neslučitelná do jedné jediné osoby.

2.2 Chybějící proces triangulace

Psychologický proces triangulace probíhá v rodině mezi matkou, otcem a dítětem. Pokud jeden z těchto článků schází, je pochopitelně neproveditelný. Tomuto tématu se věnuje Zdeněk Matějček ve své knize O rodině vlastní, nevlastní a náhradní, z níž bych si dovolila odcitovat krátký úryvek.

„V druhém a třetím roce dítě ‘vrůstá’ do své rodiny a vytváří si vědomí rodinné příslušnosti. Získává tzv. rodinnou identitu, což znamená ‘já sem patřím, mám určitý význam

a určitou hodnotu a tohle jsou moji lidé'. A k tomuto období se vztahuje další psychologický objev, že totiž vědomí identity, vědomí vlastního 'já' se dříve a lépe utváří tehdy, jestliže je dítě účastno ve vztahu trojstranném (já–ty–on) než jen ve vztahu pouze dvojstranném (já–ty). Je-li jenom s matkou (já–ty), jde vlastně o jeden vztah se dvěma póly. Je-li tu však i otec, zažívá dítě jeden takový dvoupólový vztah k matce, druhý k otci, a navíc je svědkem třetího vztahu mezi matkou a otcem. Z tohoto trojúhelníku mu teprve vyplyne vědomí vlastní svébytné osoby.“ (Matějček, 1994, s. 51)

2.3 Komplexy

„Komplexy jsou afektivní jádra osobnosti, která se vytvořila na základě bolestného nebo významného střetu individua s požadavky okolí nebo určitými událostmi, které přesahovaly momentální dispozice jedince.“ (Jung, Výběr z díla, sv. II, str. 212)

Podle Junga mají komplexy archetypové jádro, což znamená, že se vždy týkají něčeho životně nezbytného. Vznikají při interakci dítěte se vztahovou osobou, mohou vznikat kdykoli během života, ale nejrizikovějším obdobím je rané dětství.

2.3.1 Oidipovský komplex

Při výkladu oidipovského komplexu pochopitelně nemohu opomenout jméno Sigmunda Freuda, psychoanalytika, který rozpracoval psychosexuální vývoj dítěte do třech stadií: orálního, análního a falického. Pro zdravé utváření sexuální identity jedince je nejdůležitější období falické, spadající do předškolního věku dítěte.

V této době se dítě vypořádává se zájmem o své pohlavní orgány, ale i pohlavní orgány opačného pohlaví. Oidipovský chlapec je podle Freuda zamilován do své matky a touží po sexuálním styku s ní. Z toho vyplývá žárlivost a zářlivost vůči otci, který mu v tomto záměru svou přítomností brání. Chtěl by se ho „zbavit“, přál by si, aby neexistoval. Tíživost problému spočívá v tom, že ho má zároveň velmi rád. Mísí se v něm tedy plno rozporuplných pocitů, jako jsou láska, nenávisť, žárlivost, pocity viny.

S pocitem viny souvisí tzv. kastrální komplex. Chlapec se mylně domnívá, že žena je bytost, která se dopustila podobného hříchu, kterého se právě dopouští on, a za to byla zbavena svého pohlavního údu. Zachvátí ho panický strach, že se mu přihodí totéž.

Východiskem tohoto bouřlivého období je potlačení sexuální touhy po matce a identifikace s otcem: „Jednou budu jako táta.“ Ve vztahu k matce zůstává jen nevinná dětská

něha. V následujících obdobích je dětská sexualita odložena do pozadí a stává se aktuální opět až v pubescentním a následně adolescentním věku.

2.3.2 Elektřin komplex

Obdobnou situaci prožívá také falická dívka. Je zamilovaná do otce a touží po sexuálním styku s ním, v cestě jí ale stojí matka, na kterou dívka žárlí, ale zároveň ji má velice ráda. Řešením je identifikace s matkou a vytěsnění své sexuální touhy do nevědomí. Dívka prožívá také obdobu kastrčního komplexu v tom smyslu, že závidí chlapcům pohlavní orgány a cítí se ukřivděna.

2.3.3 Rodičovské komplexy

Problematikou komplexů souvisejících s otázkou rodičovství se ve své knize Otcové–dcery, matky–synové zabývá Verena Kast. Mluví zde o tzv. původně pozitivních komplexech, ty by na život člověka měly mít pozitivní vliv, ale pouze za předpokladu, že by došlo v pravý čas k odpoutání od vztahové osoby či osob. Tak např. původně pozitivní mateřský komplex dává dítěti jistotu a pocit bezpečí, naučí ho jednat s druhými, sdílet s nimi tělesnou i psychickou intimitu, pomůže mu druhé lidi chápat a poradí, jak být druhým pochopen. Ale nejpozději v adolescenci, tedy mezi pubertou a dvacátým rokem života, by mělo dojít ke zrušení idealizace rodičovských postav a odpoutání od nich, a to i přesto, že v některých rodinách není odpoutání tak úplně „dovolené“. To znamená, že rodiče si velmi zakládají na vztahu mezi nimi a dítětem a zmiňované odpoutání jde přes jejich odpor. Je to období velmi složité pro všechny zúčastněné, dítě rodiče stále potřebuje a jejich odpoutání by nemělo znamenat zpřetrhání veškerých vazeb.

Problematika odpoutání se od rodičů je pochopitelně o to složitější, pokud jsou vazby směřovány pouze na jednoho rodiče. A není to těžší jenom pro děti, ale snad ještě více pro rodiče, protože pokud vychovává dítě bez partnera, má pocit, že po jeho odpoutání bude na všechno sám.

2.3.4 Specifika adolescence chlapců, mateřský a otcovský komplex

Mužskou adolescencí se zabýval Peter Blos, který vychází z otázky, proč jsou tak napjaté vztahy mezi mužskými adolescenty a jejich otci, proč mezi nimi dochází k ostrým střetům, rivalitě, konkurenci a odporu. Zdůvodněním je, že již v raném dětství má otec synovi pomoci vzdorovat totální závislosti na matce. A v pubertě a adolescenci se situace opakuje, dochází totiž ke znovupřipoutání syna k matce (nově se konsteluje mateřský komplex

obsazený prvky animy, tedy ženskými prvky v mužské psychice). A otec by zde měl znovu pomoci zabránit závislosti na matce a pomoci se od matky separovat. Toto jakési nevyslovené spojení ale nesmí vyústit naopak k připoutání k otci. Řevnivost a boje mezi synem a otcem se v tomto období dají vysvětlit jako nutnost ve snaze vymanit se z vlivu otce. Pokud se tak totiž nestane, riskuje mladý muž nedostatečné vytvoření vlastní identity, která je neustále spojována a srovnávána s identitou otce.

Zde můžeme vidět důležitost otce pro zdravý psychický rozvoj mužského jedince, z čehož si můžeme odvodit patologické důsledky ve chvíli, kdy tento mužský prvek ve výchově chlapce chybí. Neméně špatný vliv by měla také absence matky, a to zejména v raném dětství, kdy se pro dítě v podstatě celá jeho identita odvíjí od mateřské osoby (výzkumy ukazují, že není podmínkou, aby tuto roli zastávala výhradně biologická matka).

2.3.5 Specifika adolescence dívek a otcovský komplex

Nebezpečím v případě, že se žena s otcovským komplexem řádně nevyrovná, je, že bude do svého budoucího partnera promítat zkušenosti se svým otcem a nesplněná očekávání od něj. Většinou nastávají při hledání budoucího partnera dvě varianty. Buď si žena hledá partnera velmi podobného svému otci a problémy nastávají při nesplnění jejího očekávání, nebo si hledá partnera naprosto odlišného.

Problém žen s vypořádáním se s otcovským komplexem je, že v současné společnosti stále ještě není tak úplně běžné, aby byl rozvoj ženské identity podporován bez souvislosti s mužem. Přestože se role ženy v domácnosti i pracovním životě neustále proměňuje, stále ještě ve většině rodin převládá tradiční rozdělení na mužské a ženské role, tedy že žena obstarává domácí práce, vaření, výchovu dětí, muž zajišťuje rodinu po finanční stránce, případně obstarává nějaké mužské práce. Jenže tohle pojetí ženám k vytvoření vlastní identity příliš neprospívá, do jisté míry jí její identitu „předepisuje“ muž tím, jak on ji pojímá. V podstatě se počítá s tím, že až žena opustí svoji základní rodinu, bude to za účelem založení rodiny nové a její role neprojde žádnou velkou změnou ani obdobím hledání sebe sama.

O to těžší je pro takové ženy ztráta partnera. V tuto chvíli je pro ženu téměř nemožné zastávat zároveň plnohodnotně roli matky, protože dochází ke zhroucení její identity, která byla určována pouze přítomností partnera. Vytváření vlastní autonomní identity v pozdějším věku je ale mnohem náročnější a i okolí je k doprovázejícím projevům méně tolerantní než bývá v době adolescence.

2.3.6 Ženy a mateřský komplex

Cílem zpracování mateřského komplexu není úplné odloučení od matky či přerušení jejich vztahů. Cílem je zdravá dávka autonomie pro obě, kdy by do svého „nového“ vztahu měly vstupovat bez překážek v podobě zkušeností a komplexů z dětství.

Odpoutávání adolescentní ženy se neobejde bez střetů s matkou. Obvykle na počátku odpoutávání stojí věty typu: „Budu dělat všechno jinak než matka“, nejprve je totiž dívka v opozici k matce. Postavení „proti“ matce je pro vytvoření vlastní identity dívky naprosto nezbytné, neznamena to ale, že by své matky dále nemilovaly, nejde o žádnou nenávist, tento přístup ale umožňuje navodit nezbytné rozdělení, které dívka pro vytvoření vlastní identity potřebuje.

Situace, kdy dívka bydlí pouze s matkou, je složitá v tom, že je velmi nesnadné se v tomto případě od matky odpoutat, protože jejich vztah bývá mnohem bližší a uzavřenější. V případě, že dívka žije pouze s otcem, je složitá v tom, že chybí vztahová osoba, vůči které by dívka svou identitu vytvářela. V tomto případě je také ztíženo ujasnění dívčiny sexuální role a ženskosti.

2.4 Vytváření sexuální identity a vědomí ženskosti – mužnosti

Nepostradatelným při utváření sexuální identity je rozhodně rodič stejného pohlaví, a to zejména v době raného dětství. Odborníci nejsou jednotní, které období je pro vývoj sexuálního pojetí nejkritičtější, někteří zastávají názor, že toto období spadá do věku kolem tří let a je spojeno s tzv. prvním individuálně–separačním procesem, někteří prosazují názor, že sexuální identita se tvoří již od porodu.

Freudovy teorie byly kritizovány za přílišný důraz na dětskou sexualitu a příliš vyhrčené představy o utváření sexuální identity. Ať už má ale toto utváření průběh velmi bouřlivý, nebo poměrně klidný, rozhodně je pro něj velmi podstatná identifikace dítěte s rodičem stejného pohlaví. Proto může být pro dítě velmi ohrožující, pokud takovou osobu ve svém okolí nemá, neboť to může vést k nedostatečnému pochopení své ženskosti či mužnosti a z toho plynoucích problémů v dospělosti s navazováním sociálních kontaktů či zmateném sebepojetí.

2.5 Příliš těsná vazba mezi rodičem a dítětem

Výchova dítěte pouze jedním rodičem k vytvoření těsnějšího pouta samozřejmě svádí. Zvláště pokud je v rodině jen jedno dítě. Veškeré problémy, starosti, ale i radosti jsou řešeny v dyadické komunikaci dítě–rodič, což tento vztah upevňuje a prohlubuje.

Ale i v této situaci se skrývá nebezpečí. Vytvořené pouto může být totiž natolik silné, že je těžké se z něj vymanit, když dítě dosáhne dospělosti a nastane čas postavit se na vlastní nohy. Problém to může představovat jak pro dítě, tak pro rodiče. Dítěti může být zatěžko zvykat si na soužití s někým jiným, opustit pohodlí domova, osamostatnit se. Pro rodiče zase může být nepředstavitelné, že by jejich dítě opustilo rodinné hnízdo a on zůstal v domácnosti sám. Situace je pro rodiče složitější, pokud si nenašel nového životního partnera.

Separační proces je v tomto případě věcí naprosto nezbytnou. Většinou se potvrzuje, že po nějakém čase problémy na obou stranách pominou. Na co je ale třeba dávat si pozor, to je přílišné zasahování do nově založené rodiny dítěte. V tomto případě většinou matky mají snahu dítěti v životě nadále hodně pomáhat a podporovat ho, ale to mívá velmi často neblahý vliv na soužití nové rodiny. Ta by se měla o sebe umět postarat sama, což samozřejmě neznamená, že by mělo dojít k úplnému zpřetrhání vazeb.

2.6 Komplex všemohoucnosti aneb Malý tyran

Dalším rizikovým faktorem je, že rodič se bude natolik snažit dítěti vynahradit ztrátu druhého rodiče, rozpad rodiny nebo psychicky náročné situace, že bude plnit každé jeho přání, podřizovat mu svůj program a zájmy, až se u dítěte vyvine komplex všemohoucnosti. To znamená, že dítě nabude dojmu, že cokoliv si přeje, je předem splněno a všichni lidé jsou na světě především proto, aby neprodleně plnili jeho přání. Reakce v případě, že tomu tak není, bývají bouřlivé. Dítě bývá našťavané, hrubé, často agresivní. Nakonec je rodič otrokem svého dítěte, které se stane neomezeným vládcem domácnosti.

Je přirozené, že po ztrátě rodiče či prožitých těžkostech v souvislosti s rozvodem chce rodič dítěti trochu usnadnit život. Je tolerantnější k jeho chování i požadavkům. Tato situace by ale jednak neměla překračovat nějakou únosnou míru, a jednak by neměla trvat příliš dlouho. Je nezbytné mít v rodině jasně stanovená pravidla a mantinely chování, které by neměly být překračovány či porušovány.

2.7 Syndrom zavrženého rodiče

Informace o tomto nebezpečí jsem čerpala z článků Eduarda Bakaláře a Daniela Nováka. Týká se především rodin rozvedených. Odborně byl tento jev popsán až na začátku 20. století, v 80. letech byl blíže zkoumán Američanem R. A. Gardnerem, který ho také pojmenoval. Syndrom zavrženého rodiče (SZR) je jedna z forem psychického týrání dítěte spadajícího pod syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Dítě je systematicky popuzováno rodičem, s kterým žije a je na něm závislé, proti rodiči druhému. Dítě si začne vyvíjet vlastní dynamiku postojů vůči tomuto rodiči a nakonec ho zavrhne. Další popuzování ze strany prvního rodiče není nutné, dítě si samo rodiče rozdělí černobíle na hodného a zlého.

Motivace popuzujícího (programujícího) rodiče vyplývá převážně z těch horších (destruktivních) stránek lidské povahy, jako je motiv moci, pomsty, trestání, nenávisti a agrese. Dále se zde pravidelně podílejí motivy vysoce pochybné jako „potřeba vnějšího nepřítele“, na kterého je možné svést všechny těžkosti a vlastní selhání nebo egoistická snaha po výhradním vlivu na utváření psychiky dítěte, což nezdědka přejde v pocit vlastnictví i již dospělého dítěte.

Přehledně zpracované konkrétní motivy můžeme najít v knize Eduarda Bakaláře Průvodce otcovstvím, kde se tématem syndromu zavrženého rodiče věnuje v celé kapitole:

motiv pomsty – asi bychom dnešní společnost velmi přeceňovali, kdybychom si mysleli, že tento motiv je výjimečný a nesetkáváme se s ním často, svou roli zde zřejmě hrají uražené city, pocit ponížení či zahanbení

motiv ochrany dítěte – většinou během rozvodu partneři naprosto změní pohled na bývalou manželku či manžela, zejména tedy na jeho či její charakterové, povahové a morální vlastnosti, z toho pro ně může vyplývat až skutečná obava o vliv takového jedince na jejich milované dítě

motiv bezpečnosti – rozumějme v tomto případě bezpečnost spíše rodiče než dítěte, tedy vychovávající rodič může mít obavy, že prostřednictvím dítěte by se o nich mohl bývalý partner dozvědět informace, které by proti němu mohl později použít

motiv mocenský – v tomto případě dochází k touze ukázat bývalému partnerovi, kdo tady má hlavní slovo

motiv preventivně-praktický – pokud se vychovávající rodič sbližuje s novým partnerem či partnerkou, určitě toto půjde snáz, bude-li mít všechno jasně vyřešené a s bývalým partnerem nebude vůbec v kontaktu

motiv obav z pozdější ztráty dítěte – dokud je dítě malé, vychovávající rodič má hlavní slovo v tom, co kdy a jak může či naopak nesmí dělat, jakmile ale dítě vyroste, umí si ledačos prosadit, po dosažení plnoletosti často už ani nediskutuje, prostě koná, v rodiči toto vědomí může vzbuzovat obavy, že dítě jednoho dne odejde k bývalému partnerovi.

Dítěti toto jednání přináší hned několik nevýhod, jako je ztráta hmotných statků, výchovného a vzdělávacího působení, pomoci v obtížných životních situacích apod. Přitom zavržený rodič má často snahu nebo dokonce potřebu toto vše dítěti poskytnout, chce se podílet na utváření jeho osobnosti, pomoci mu zapojit se do života, chce se podílet na úspěchu svého potomka.

Potlačení původních pozitivních emocí k nyní zavrhovanému rodiči může způsobit, tak jako potlačování a vytěšňování emocí všeobecně, celou řadu psychopatologických symptomů, které dítě značně psychicky vyčerpávají. Navíc se dítě učí dávat průběh pocitům nenávisti, které jsou neopodstatněné a jen chatrně podložené, bez jakýchkoli pocitů viny. Takové chování v budoucnu způsobuje neschopnost vlastní sebereflexe a korekce.

Ve výsledku to může vést dokonce k narušení sebedůvěry dítěte, protože si vypěstuje přesvědčení, že je jeho rodič špatný, zlý. Pak se ale v hodinách biologie dozví o dědičnosti, genech a vzniku genetické výbavy jedince a jeho sebedůvěra a sebehodnocení bude otřeseno vědomím, že ono má v sobě také něco zlého a špatného.

V neposlední řadě dítě ztrácí vzor chování, civilizované domluvy i přes odlišné názory, vzor pro vytvoření sexuální identity, kontakt s širší rodinou zavrženého rodiče, narušuje to jeho vztahy k autoritám a snižuje schopnost sociální diferenciaci.

Pro dítě je tedy toto jednání jednoznačně neprospívající a rodiče by si měli uvědomit, že tím neubližují jen bývalému partnerovi, ale hlavně a především svému tolik milovanému dítěti.

Příklad syndromu zavrženého rodiče

Než jsem si přečetla článek Eduarda Bakaláře, nevěděla jsem, že pro tento jev existuje speciální název a dá se přesně diagnostikovat. Když jsem se to dozvěděla, zapátrala jsem ve svém okolí, zda se někdo s tímto jevem setkal. Objevila jsem dívku, kterou znám už poměrně dlouho, ale nikdy jsme se příliš nebavili o minulosti její rodiny. Požádala jsem ji o rozhovor a o dovolení k jeho zveřejnění.

Přímo ve své rodině ses setkala se syndromem zavrženého rodiče. Můžeš nám krátce popsat, jak k celé situaci došlo?

Bylo mi osm let, když se moji rodiče rozváděli. Hádky a vzájemné osočování tomu tak dva roky předcházely. Na jednu stranu jsem doufala, že se rozvodem situace vyřeší a uklidní.

Jak rozvod nesli rodiče?

Matka byla iniciátorkou rozvodu a z nastalé situace neviděla jiné východisko. Myslím, že stejně jako já doufala, že to pomůže zajistit relativní klid v domácnosti. Otec ale nesl rozvod mnohem hůře. Byl vždycky poměrně psychicky labilní, kvůli tomu i párkrát přišel o práci, a to, že ho matka nadále jako partnera nechce, nesl hodně těžce.

Co si máme pod tím, že rozvod „nesl hodně těžce“ představit, pokud nezabíhám do přílišných detailů?

Domníval se, že je to určitě kvůli jinému muži, dělal žárlivé scény, sledoval mámu, vyhrožoval sebevraždou...

Nakonec tedy k rozvodu došlo. Uklidnila se situace, jak jste všichni doufali?

No, částečně ano, otec se odstěhoval, takže ke scénám neměl moc prostoru. Pokud se nadále konaly, již jsem jim nebyla svědkem, takže pro mě toto opatření, dá se říci, zabralo.

Zůstalas tedy pouze s matkou. A jak to bylo nadále s tvým vztahem k otci?

Matka neviděla příliš ráda, když jsem s otcem trávila čas. V podstatě mě od toho odrážovala, vyprávěla mi, jak je otec zlý a že bych se s ním stýkat neměla. Já jsem maminku pochopitelně zbožňovala, měly jsme moc pěkný vztah, a co řekla, považovala jsem za daný fakt. Tudíž jsem nepochybovala ani o pravdivosti soudů o otci. Postupem času jsem ho sama odmítala vídat a rodiče jsem měla rozdělené na hodného (matka) a špatného (otec).

Můžeš pro představu uvést, čím tě matka od setkání s otcem odrážovala?

Často jsme s matkou trávily večery dlouhými rozhovory a během nich nikdy nezapomněla zmínit o otci něco negativního. Třeba, že nedokáže vydělat dost peněz, proto jsem nemohla jet se školou na lyžařský kurz, když jsme šli někam s otcem, nezapomněla utrousit poznámku typu: „No, to jsem zvědavá, kam tě tatínek vezme, když nic nemá,“ a co bylo asi nejhorší, že mi řekla, že si mě táta bere k sobě jenom proto, aby jí ublížil, ne proto, že by mě měl rád. Tak jsem ho potom už ani vídat nechtěla.

Vnímala jsi to jako negativní, že se s otcem nevidáte? Chyběl ti?

Ze začátku určitě, ale vytvořila jsem si o něm takový obrázek, že později už ani ne. Jen jsem byla hrozně ráda, když někdo řekl, jak jsem podobná matce, představa, že bych byla podobná

otci, mě trochu děsila. Pořád jsem si říkala, proč si ho maminka vlastně tehdy brala. Ale vysvětlila mi, že se po svatbě hodně změnil.

Nyní je ti dvacet tři let, od rozvodu rodičů uteklo již mnoho let. Spravil se tvůj vztah k otci, vídáte se nyní?

Můj vztah k otci se spravil především tím, že jsem odešla z domova a bydlela u přítele. Tak nějak se mi pozměnil i pohled na matku, kterou jsem najednou neviděla tak nekriticky, a dokonce jsem si prožila i období, kdy jsem byla našťavaná, že jsem proti otci byla naváděna. S otcem jsem se začala znovu vídat, pravda, ne nějak často, ale když se vidíme, jsou to dnes moc příjemná posezení.

Odpustila jsi matce?

Samozřejmě že po čase ano. Dnes zase otce já vidím v jiném světle, než jaký byl před těmi patnácti lety. Stejně jako jsem se změnila já, změnil se, myslím, také on. Matce jsem měla za zlé, že zamezovala mému styku s otcem, že ho přede mnou pomlouvala a odrazovala mě od něj. Ale jak jsem se později od ní dozvěděla, a vlastně i od otce, který mi to provinile potvrdil, měla k tomu také své důvody. Otec na ni dokonce několikrát vztáhnul ruku, měla strach, že by mohl i na mě, že naopak on mě bude navádět proti ní...ale zde musím podotknout, že ke mně se táta vždycky choval moc hezky, nikdy mě neuhodil, nebyl na mě hrubý. Myslím, že situace byla hodně komplikovaná a po tolika letech už asi nemá cenu někomu něco vyčítat.

Dnes se tedy vídáš s oběma a dá se říci, že jde o relativně harmonickou rodinu?

Myslím, že ano. Po rozhovoru o minulosti jak s matkou, tak s otcem, jsem se rozhodla za vším udělat tlustou čáru a dá se říci, že k oběma jsem si vybudovala vztah nový, oproštěný od minulosti a viděný očima dospělého.

Na tomto příkladu jsem chtěla ukázat, jak složité někdy může být posoudit chování druhých. Když jsem si vyposlechla tento příběh, nemohla jsem ze svého pohledu této matce nic zazlívat. Pokud by mě můj muž bil, vážně bych mu chtěla svěřovat svoje dítě? Na druhou stranu mám pocit, že sebevědomí otce muselo utrpět neustálým vyčítáním, že nedokáže rodinu dobře ekonomicky zabezpečit. Nejsem rozhodně kompetentní rozhodovat, na čí straně byla či nebyla vina, a ani bych nechtěla být, musí to být velmi obtížné. Můžu jen konstatovat, že jak je vidět, dcera to odnesla velmi citelně a je škoda, že léta svého dospívání nemohla strávit v kontaktu s oběma rodiči, v harmonickém rodinném prostředí.

2.8 Nepříznivá ekonomická situace rodiny

S výchovou pouze jedním rodičem souvisí také ekonomické zabezpečení rodiny. Určitě se shodneme, že je veliký rozdíl, zda má rodina jeden příjem, či dva. Bohužel v dnešní době ekonomická situace rodiny není pouze o schopnosti uživit všechny její členy a zajistit bydlení, ale v dnešní společnosti bohužel množství peněz ovlivňuje mnohem více oblastí lidského života.

Když se na to podíváme očima dítěte, jak mu asi bude, když mu maminka nebude schopna zaplatit lyžařský zájezd? Jak se ostatní děti dívají na své spolužáky, kteří ještě na druhém stupni základní školy nemají svůj vlastní mobilní telefon? O to hůře, že dětská bezprostřednost má většinou velmi daleko k taktnímu mlčení a dítě je nuceno reagovat na nemístné poznámky a komentáře.

V dřívějších dobách bylo naprosto běžné, že děti nosily obnošené oblečení po starších sourozencích či dětech známých. Dnes jsou ale děti schopné se takovýmto svým vrstevníkům smát. Jenže kde mají rodiče, obzvláště pokud vychovávají své ratolesti sami, brát dostatek peněz, aby mohli koupit společenskou prestiž svému dítěti?

2.9 Nový partner v rodině

Hned na začátku chci zdůraznit, že nový partner v rodině rizikem být může, ne musí. Někdy naopak může být obrovským přínosem. Jestli bude nový partner dítětem přijat, ovlivňuje mnoho faktorů:

Kromě samotné osobnosti nového partnera a jeho chování k dítěti i jeho rodiči hraje velmi důležitou roli, jak došlo k situaci, že dítě žilo jen s jedním z rodičů, jak je dítě staré, jak dlouho takto žili pouze spolu a samozřejmě mnoho dalších faktorů jako postoj širší rodiny k nově přichozímu apod.

2.9.1 Nový partner po rozvodu rodičů

Zde velmi záleží, jak rozvod probíhal a jaký vztah mají mezi sebou rodiče po rozvodu. Navádění druhého rodiče proti nové partnerce či partnerovi svého bývalého manžela či manželky je velice častým jevem. K tomu existuje řada příčin. Například má rodič pocit, že ten druhý by přece neměl být bez něj šťastný a spokojený, či se obává o svoji rodičovskou pozici (že ji začne přebírat nově přichozí).

Dále je velmi důležité, jak dlouhá doba od rozvodu uběhla, zda si dítě stačilo zvyknout na nové uspořádání v rodině, a především zda pochopilo definitivnost rozchodu rodičů a přestalo doufat, že se k sobě ještě vrátí.

2.9.2 Nový partner po úmrtí rodiče

Zde je situace asi nejkomplikovanější. Hraje tu velmi významnou roli idealizování zemřelého rodiče, o kterém jsme již mluvili dříve. Dítě se nevyhne srovnávání nově přichozího partnera se zemřelým rodičem, ale téměř nikdy z tohoto „souboje“ nemůže vyjít nový partner vítězně právě proto, že špatné vlastnosti zemřelého rodiče jsou zapomínány. V ideálním případě je nový partner zpočátku víceméně tolerován, a pak už záleží na něm, zda si dítě dokáže získat.

Velmi důležitou roli hraje samozřejmě doba, která uplynula od smrti rodiče a jak staré dítě bylo, když rodič zemřel. A samozřejmě jak o zemřelém i novém partnerovi mluví rodič, s kterým dítě žije, protože právě on má v rukou moc dělat ze svého zemřelého partnera jakousi modlu, nebo ho vykreslovat a vzpomínat na něj reálně.

2.9.3 Nový partner dosud osaměle žijících rodičů

Zde největší nebezpečí tkví v tom, že dítě je zvyklé mít rodiče jen pro sebe, není pro něj normální se o něj s někým dělit. Tento pocit je ještě silnější u jedináčků. V tomto případě bych ale příchod nového partnera nepovažovala za riziko, ale naopak za přínos, protože dosavadní život by mohl vést k nezdravému psychickému a sociálnímu vývoji dítěte.

Rizika ale nespočívají jen v narušení dosavadních vztahů v rodině, ale bohužel existují i případy, kdy jsou nově přichozím partnerem děti týrány či dokonce sexuálně zneužívány a co víc, jejich biologický rodič jako by byl zaslepen láskou k němu a nechtěl toto jejich chování vidět. Není tolik neobvyklé ani to, že dítěti nevěří a myslí si, že se nového partnera jen snaží vyštvať z rodiny. Pravdou je, že rozlišit v tomto případě pravdu a lež nemusí být snadné, protože ze strany dítěte může jít opravdu i o křivé obvinění, ale jde o věc natolik závažnou, že by se jím měl rodič rozhodně zabývat.

Nemusí ovšem jít ani o tak vyhrcoené stavy, může ale dojít k tomu, že rodič se za přítomnosti nového partnera chová odlišně, což samozřejmě není nově přichozímu přičítáno ke kladům. Dalším zásadním problémem může být „převýchova“ ze strany nového partnera.

Většinou trvá dost dlouhou dobu, než nový partner získá u dítěte pozici, v které bude plně respektován jako autorita, která má právo vychovávat, tedy i udílet tresty.

Můžeme vidět, že rizik hrozících dítěti vychovávanému pouze jedním rodičem je celá řada. Výše popsaná nebezpečí se samozřejmě netýkají výhradně monoparentálních rodin, ale absence jednoho z rodičů pravděpodobnost výskytu výrazně zvyšuje.

Ohrožení výše zmíněnými riziky záleží samozřejmě na mnoha faktorech. Jednak jde samozřejmě o osobnostní charakteristiky jak rodičů, tak dětí. Záleží i na tom, jak k situaci soužití pouze s jedním rodičem došlo, jak je dítě staré, jaká je situace ve zbytku rodiny a mnoho dalšího.

Na závěr této kapitoly bych ráda uvedla pár statistických údajů NFI (National Fatherhood Initiative), které jsem se dočetla v knize Eduarda Bakaláře Průvodce otcovstvím.

- 72 % všech mladistvých vrahů vyrůstalo v rodinách bez otce
- 60 % všech pachatelů znásilnění vyrůstalo v domácnostech bez otce
- 72 % všech dětí v dětských nápravných zařízeních vyrůstalo v rodinném prostředí s jedním rodičem
- u dětí vyrůstajících v rodině bez otce je, ve srovnání s jejich vrstevníky z tradičních rodin, dvojnásobná pravděpodobnost předčasného odchodu ze školy, jedenáctkrát vyšší pravděpodobnost projevů násilného chování
- děti vyrůstající bez otce dosahují podprůměrných známek z matematiky a čtení
- tři ze čtyř sebevražd mladistvých se vyskytnou v rodině s jedním rodičem
- 80 % adolescentů v psychiatrických zařízeních pochází z domovů bez otce
- dívky žijící jen s jedním rodičem mají oproti svým vrstevníkům z tradičních rodin o 164 % vyšší pravděpodobnost těhotenství před sňatkem, o 53 % vyšší pravděpodobnost sňatku před dosažením plnoletosti a 92 % vyšší pravděpodobnost rozvodu vlastního manželství.

3. ZPŮSOBY POMOCI A PORADENSKÁ ČINNOST

Poradenstvím ohledně této problematiky se zabývá v podstatě každá poradenská instituce. Mě ale zajímala centra, která se na dané téma specializují. V České republice jsem v hledání příliš úspěšná nebyla, ale v zahraničí jsem našla několik poradenských center, která se soustřeďují přímo na poradenství pro neúplné rodiny. Opět je ale většina služeb zaměřena na osamělé matky (někdy dokonce výhradně na ně), osamělí otcové jsou zmiňováni velmi zřídka. Pomoc ale nemusí představovat přímo poradenská centra a další organizace, ale lidé, s kterými se běžně setkáváme.

3.1 Rodina, známí

Důležitou roli při problémech s výchovou dítěte jedním rodičem může zastávat širší rodina a známí rodiny. Jednak mohou na problémy rodiče upozornit a navrhnout jim nějaké řešení, případně s nimi nad řešením diskutovat, protože při absenci jednoho z rodičů velmi často chybí odlišný pohled na problematické záležitosti, a jednak mohou být jim i dítěti ve složitých chvílích oporou.

Specifickou roli zde zastávají prarodiče, kteří často částečně nahrazují chybějícího rodiče. Představují velkou oporu zejména po úmrtí jednoho z partnerů, ale zapojovat se mohou samozřejmě i ve všech výše zmíněných situacích, kdy je jeden z rodičů s dítětem sám. Důležité je, aby zde byla určitá rozumná hranice jejich zásahu do výchovy.

Stejnou funkci mohou zastat také známí a přátelé, někdy je mezi nimi vztah dokonce bližší, než bývá v rodině.

Zásahy příbuzných či známých bývají časté zejména krátce po nějakém kritickém období rodiny (rozvod, úmrtí jednoho z rodičů), kdy je potřeba částečně převzít výchovnou roli vychovávajícího rodiče a dát mu impuls k navrácení se k jeho rodičovské roli.

3.2 Učitel

Specifickou funkci při problémech v rodině může zastávat také učitel. Na základě pozorování žáka může rozpoznat problémy, kterých si rodiče nemusí všimnout (případně je nechtějí řešit). Výborným ukazatelem psychického rozpoložení dítěte bývá právě školní prospěch či změny v chování ke spolužákům či přímo k učiteli. Může poradit rodičům i dítětem, kam se mohou obrátit pro pomoc, jak situaci řešit.

3.3 Mediacie

Slovo mediace pochází z latinského *mediare*, což znamená být uprostřed. Mediace je proces, při kterém mezi znesvářené strany vstupuje nezaujatá osoba – *mediátor*, která se snaží ukázat na podstatu sporu a oprostit obě strany od osobního zahledění na problém. Musí se tedy vždy jednat o osobu, která nemá k nikomu ze zúčastněných osobní vztah a je naprosto nestranná. Výsledkem by měl být kompromis přijatelný pro všechny zúčastněné.

Kde může být mediace uplatněna:

- ve sporech občansko-právních,
- v podnicích a institucích, buď ve vztazích zaměstnanec–zaměstnavatel, nebo při řešení konfliktu mezi firmami
- v některých zákonem vymezených trestních věcech
- v rodinných konfliktech
- v internetnických konfliktech

Vzhledem k tématu mé práce mě nejvíce zajímá mediace rodinná, která se většinou pokouší vyřešit spory vzniklé při rozvodovém řízení, ať už se jedná o majetkové vyrovnání, či určení svěření dítěte do péče či stanovení podmínek střídavé péče atd.

Mediační služby v České republice zatím nejsou využívány příliš často, ale postupně se situace začíná měnit. Mediace se začíná objevovat v nabídce poradenských center stále častěji, zatím se však stále potýkají s nedostatečnou informovaností klientů o tomto novém způsobu řešení problémů.

Fáze mediace:

1. fáze přípravná:

V této fázi je oběma stranám vysvětlen pojem mediace, její principy, výhody, jsou zodpovězeny dotazy klientů a je jim ponechán prostor na rozhodnutí, zda chtějí mediaci podstoupit.

2. zahájení mediace:

stranám je vysvětlen postup mediace a role mediátora, dále jsou vyjednána pravidla mediačního sezení

3. mediátor naslouchá sporným stranám

v této fázi mediátor získává informace o problému, snaží se pochopit postoj obou stran, jak situaci vidí, co prožívají a co potřebují

4. *sporné strany naslouchají jedna druhé*

cílem této fáze je dát každé ze stran šanci se vyjádřit a zároveň vyslechnout protistranu, případně pochopit její požadavky či přání

5. *hledání možných řešení*

v této fázi se za vydatné pomoci mediátora snaží obě znesvářené strany najít východisko z konfliktní situace

6. *dosažení dohody/nedohody*

pokud dojde k vytvoření dohody, měla by být vyvážená, konkrétní, reálná, časově vymezená, dosažitelná a měřitelná

7. *sepsání dohody*

popř. vyjednání pokračování mediace.

Při využívání procesu mediace musí být zachovány základní principy, těmi jsou:

- nezájatost a nulový osobní vztah mediátora ke všem zúčastněným
- dobrovolnost
- zajištění stejného prostoru pro vyjádření oběma zúčastněným stranám
- důvěrnost informací a zachování soukromí

3.4 Poradenské služby v ČR

Jedná se o poradenská centra zaměřená na rodiny jako takové, ne pouze na výchovu osamělými rodiči. Pro ty ale mají zřízeny speciální projekty, které mají těmto rodinám pomoci překlenout složité období či vyřešit komplikované situace.

3.4.1 Poradenské centrum TRIÁDA (<http://www.triada-centrum.cz/>)

Toto centrum sídlí v Brně se zaměřuje na pomoc zejména rodinám ve složité životní situaci. Mají speciální program pro neúplnou rodinu Kontakt-styky rodičů s dětmi, ve kterém se snaží především urovnat vztahy v rodině narušené rozvodem. Poskytují také sociální asistenci v rodině a rodinnou mediaci, a to ve čtyřech oblastech: péče o dítě, výchova dítěte, výše výživného, styk s dítětem.

3.4.2 Centrum pro rodinu a sociální péči (<http://www.crsp.cz/>)

Tato brněnská organizace mě velice zaujala svými webovými stránkami, a tak jsem se ji rozhodla navštívit osobně, abych mohla získat ještě více informací. A to zejména o speciálním programu, který mají pro neúplné rodiny. Ujala se mě paní magistra Jana Vaňková, která v této organizaci pracuje jako sociální pracovnice, a představila mi programy, které pro osamělé rodiče nabízejí.

Klub osamělých rodičů

Jedná se o podpůrnou skupinu moderovanou rodinným poradcem, která je určena všem, kteří hledají oporu ve své složité životní situaci a potřebují získat informace či s někým sdílet starosti. Setkání probíhají formou besedy s diskusí. Probírána byla například tato témata: Fungování rodiny po rozvodu, porozvodová komunikace s partnerem, Porozvodová péče o děti, Jak pomoci dětem v náročné životní situaci a další.

Kurz „Na rozcestí“

Tento kurz je určen rodičům čerstvě po rozvodu, kdy se potřebují zorientovat v nové životní situaci a sžít se se svou novou pozicí v rodině. Kurz je interaktivní, účastníci zde sdílejí své zkušenosti a získávají nové poznatky a rady, jak zvládat obvyklé obtíže.

Kurz má hlavní čtyři témata a těmi jsou:

- Obecné záležitosti týkající se porozvodové situace v rodině
- Příběhy rodičů a diskuse nad jejich starostmi
- Jak pracovat v rodině po rozvodu s dětmi, prarodiči a dalším příbuzenstvem
- Práva a povinnosti rozvedených rodičů

Právě poslední téma bych ze svého pohledu velmi vyzdvihla, většinou totiž příliš probírané není, přitom mi připadá velice důležité. A vyhledávat v zákonech týkajících se rodiny na vlastní pěst nemusí být nejsnadnější úkol.

Rodičovská skupina pro osamělé rodiče

Tato skupina je určena pro rodiče v rozvodové situaci, již rozvedené, ovdovělé či svobodné. V uzavřené skupině dochází ke sdílení těžkostí, ošetření emočních problémů, odreagování a podpoře. Moderátor skupiny se zaměřuje na posílení sebedůvěry, sebepoznání, zvládání zátěžových situací a podporu rodinných kompetencí. Využívány jsou relaxační techniky a socioterapie.

Klubíčko

Dětský klub Klubíčko funguje během každého výše zmíněného kurzu. Rodiče sem po dobu trvání kurzu mohou odložit své ratolesti, pro které je zde přichystán bohatý program na podporu zlepšení psychického, emocionálního a sociálního stavu dítěte. Tento klub probíhá pod vedením psychologa a sociálních pracovníků.

Terénní asistence v rodině

Jedná se o službu, která je poskytována v přirozeném prostředí rodiny, asistent může vidět vztahy v rodině, zázemí dítěte, což mu může pomoci snadněji odhalit problém a navrhnout optimální řešení.

Velice mě zajímalo, jestli se mezi osamělými rodiči využívajícími těchto služeb a programů objevují také muži. Jak jsem předpokládala, zastoupení mužské části populace je ojedinělé. Zřejmě zde hrají roli přirozené sklony mužů řešit problémy sami či neochota se s problémy svěřovat jiným osobám.

I v samotné recepci tohoto centra bylo znát, že celkově o klienty asi nemají nouzi, maminek s dětmi se tam během mé návštěvy vystřídal opravdu spousta. A není se čemu divit, v celé místnosti panovala velmi příjemná atmosféra a pracovnice byly velmi milé a vstřícné.

3.4.3 HoSt Start ČR (<http://www.hostcz.org/>)

Jedná se o organizaci, která se hodně zaměřuje na výchovu nějakým způsobem znesnadněnou. Poskytují poradenské služby rodinám s postiženým dítětem, rodinám postižených rodičů, osaměle žijícím rodičům, rodičům velmi mladým, nezaměstnaným, patřícím k určité etnické minoritě a dalším.

Cílem je podpořit rodiče v jejich rodičovské roli a posílit jejich dovednosti zvládat problémy spojené s výchovou a péčí o dítě tak, aby získali pozitivní motivaci pro vytváření stabilního a láskyplného zázemí pro vývoj jejich dětí. Dobrovolníci docházejí za klienty domů, tedy do přirozeného prostředí, kde především se rodinný život podmiňující další rozvoj dítěte odehrává. Dobrovolníci jsou školeni přímo z řad rodičů a pomáhají v rodinách s velmi konkrétními věcmi, nejčastěji s péčí a výchovou dítěte, se zajištěním chodu domácnosti, provázením a emocionální podporou v obtížných životních situacích, s nasměrováním k vhodné náplni volného času, s podporou vytváření a udržování přátelských vztahů v rámci lokality a komunity, ve které žijí. Dobrovolník často představuje jedinou možnost si

neformálně popovídat, sdílet radosti, starosti, trápení, vnést do života rodičů a dětí nové podněty a impulzy, a to na základě přátelského vztahu.

3.5 Poradenské služby v zahraničí

V zahraničí je rozhodně mnohem větší výběr organizací soustředujících se na tuto problematiku. Na ukázkou jsem vybrala tři, každou z jiného kontinentu. Jejich služby jsou ale velmi podobné. K názvům připojuji odkazy na internetové stránky pro případ, že by někoho z vás zajímaly další podrobnosti.

3.5.1 One parent family association (www.oneparentfamiliesassociation.ca)

Heslem této organizace je „*Working Together To Help Each Other*“, snaží se tedy rodiny neúplné sdružovat. Osamělé rodiče sdružuje v nejrůznějších projektech, kurzech či výletech. Dodávají rodičům sílu najít dobrý vztah ke svým dětem, připravit jim společné zážitky a sbližovat je nejen s jejich dětmi, ale také dětem i jim samotným pomáhají najít přátele, s kterými by trávili volný čas. Organizace pořádá nejrůznější sportovní aktivity, výlety, kempování, sjíždění řek, pikniky a další.

V organizaci funguje nepřetržitá krizová linka, kam se rodiče mohou obrátit pro radu, povzbuzení i uklidnění kdykoliv.

3.5.2 One parent families – Gingerbread (<http://www.oneparentfamilies.org.uk/>)

Tato poradenská organizace sídlí v Londýně a specializuje se přímo na rodiny osamělých rodičů. Součástí této poradenské služby je nepřetržitá krizová linka, která poskytuje oporu rodičům při akutních potížích. Přizpůsobují se jazykům komunit, poskytují služby mediátora (především při rozvodových řízeních) a pomáhají i finanční podporou chudým rodinám.

3.5.3 Canberra One Parent Family Support (www.canberraoneparent.com)

Tato organizace působící v hlavním městě Austrálie se také zaměřuje přímo na neúplné rodiny. Nabízí jim aktivity, které mohou prožívat s rodinami s podobným osudem. Založen je tu dětský klub, kde se děti schází pospolu a jsou jim nabízeny nejrůznější možnosti trávení volného času. Na svých internetových stránkách upozorňují na stále větší počet osamělých otců, kteří jejich organizaci navštěvují.

Závěr

V závěru mé práce bych ráda vysvětlila, co mě přivedlo k nápadu na zpracování tohoto tématu. Četla jsem několik knih na zkoušku z poradenství a setkala se s řešením situace neúplných rodin. Jenže vždy se pod tímto názvem schovávaly pouze rodiny osamělých matek, nikde nebyli zmíněni osamělí otcové. Vzhledem k tomu, že od svých čtrnácti let jsem vychovávána pouze otcem, docela mě tato problematika začala zajímat. Pokoušela jsem se ale hledat v nejrůznější literatuře, zadávat hesla do internetového vyhledávače, ale k žádným zajímavým výsledkům na toto téma jsem se nedostala. Ale narazila jsem na nejrůznější zajímavé odkazy a knihy ohledně problematiky neúplných rodin jako takových. A tak jsem se rozhodla pokusit se sama o této problematice napsat.

Když jsem dopsala část o rizicích výchovy jedním rodičem, přemýšlela jsem, jestli by před nimi byli lidé uchráněni, kdyby je znali dopředu. Těžko říci, není to nic, co by se dalo naplánovat a naučit. Lidé v takových chvílích jednak jednájí instinktivně, podle svých charakterových a temperamentových vlastností, jednak se podle mě jedná o komplikace, které mnohem lépe rozpozná okolí rodiny než rodina sama. Spousta z výše popsaných jevů se do určité doby totiž samotným aktérům nemusí vůbec zdát jako problém. Každopádně bych se přikláněla k tomu, aby se tato témata stala populárnějšími, protože tak by takovýmto rodinám mohlo mnohem více lidí pomoci. A to jak už bylo zmíněno, nemusí vždy znamenat psychology či další odborníky, mnohem jednodušší a jaksi nenásilnější může být pomoc z nejbližšího okolí. Problém je, že často ani ten, kdo ve svém okolí objeví nějaký zásadní problém v rodině, neví, jak se vlastně zachovat, jak pomoci.

Je jasné, že ideální pro dítě je mít oba rodiče, mužský i ženský vzor v rodině, vědomí bezpečného zázemí..., ale život ideální není a s tímto faktem se musí srovnat nejen dospělí, ale také děti. A já věřím, dokonce na základě mé vlastní zkušenosti i zkušeností lidí z mého okolí jsem přesvědčena, že výchova jedním rodičem může probíhat v harmonickém duchu a na dítěti nutně nemusí zanechat nenapravitelné negativní stopy.

Za nejdůležitější považuji, aby si rodiče uvědomili, jak důležité je pro zdravý vývoj lidské psychiky dětství, a aby se podle toho snažili chovat. Aby zbytečně z dítěte nedělali předčasně dospělého, aby se pokusili vytvořit dítěti přiměřeně podnětné prostředí, kde by se dítě vyvíjelo v silnou, zdravou a šťastnou lidskou osobnost, i přes komplikaci v podobě absence partnera. Určitě je to velmi náročný a vyčerpávající úkol, přesto doufám, že není nespelnitelný.

Seznam použité literatury

- BAKALÁŘ, Eduard. *Průvodce otčovstvím aneb bez otce se nedá (dobře) žít*. Praha: Vyšehrad, 2002. 215 s. ISBN 80-7021-605-0.
- BAKALÁŘ, Eduard. *Rozvodová tematika a moderní psychologie*. Praha: Karolinum, 2006. 126 s. ISBN 80-246-1089-2.
- KAST, Verena. *Otcové-dcery, matky-synové*. Praha: Portál, 2005. 168 s. ISBN 80-7178-838-4.
- KOVAŘÍK, Jiří; ŠMOLKA, Petr. *Současná rodina*. Praha: Asociace manželských a rodinných poradců ČR, 1996. 71 s. ISBN 0000.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál, 2007. 112 s. ISBN 978-80-7367-272-0.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Grada: Praha, 2002. 128 s. ISBN 80-247-0332-7.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. 98 s. ISBN 80-85282-83-6.
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 250 s. ISBN 80-85850-75-3.
- PLHÁKOVÁ, Alena. *Obecná psychologie*. Praha: Academia, 2005. 471 s. ISBN 978-80-200-1499-3.
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2004. 390 s. ISBN 80-7367-124-7.
- dbPro. *Spravedlnost dětem* [online]. 2010 [cit. 2010-05-05]. Střídavá péče. Dostupné z WWW: <<http://www.iustin.cz/art.asp?art=201>>.

Souhlasím s tím, aby moje bakalářská práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Praze dne.....

podpis.....

Pořadové číslo	Jméno čtenáře	č. ISIC karty	Bydliště	Datum